

Piotr Sutowicz*

*W obronie duszy polskiej. Kardynał August Hlond
jako opiekun duchowy emigracji polskiej
w źródłach Polskiej Misji Katolickiej we Francji 1927-1948.*
Opracowanie i redakcja naukowa Monika Wiśniewska,
wstęp Robert Czarnowski. Warszawa: Neriton 2023 ss. 691

Działalność kard. Augusta Hlonda od dłuższego czasu jest przedmiotem zainteresowania historyków. Niemniej kolejne edycje dokumentów źródłowych przyczyniają się do pogłębienia wiedzy na temat różnych pól aktywności poprzednika Prymasa Tysiąclecia. Jedną z kolejnych, wartych odnotowania, publikacji nieznanych dotąd dokumentów jest praca wydana w ubiegłym roku dzięki Instytutowi Dziedzictwa Myśli Narodowej im. Romana Dmowskiego i Ignacego Jana Paderewskiego.

W dość obszernym, niemal 690-stronnicowym tomie dr Monika Wiśniewska, związana z Polską Akademią Nauk, opublikowała 455 dokumentów, w głównej mierze korespondencji na linii kard. Hlond – Polska Misja Katolicka we Francji na przestrzeni lat 1927-1948, a więc do śmierci prymasa. Historyczny wstęp do edycji napisał ks. dr Robert Czarnowski.

Tłem merytorycznym dla dokumentacji jest fakt, że formalnie od 1931 r. na mocy decyzji Stolicy Apostolskiej kardynał był patronem emigracji, faktycznie jednak było to tylko stwierdzenie rzeczywistego stanu. Nie bez znaczenia jest to, że w maju 1931 r. Watykan zatwierdził istniejącą wcześniej Centralę Duszpasterstwa Zagranicznego przy Kancelarii prymasowskiej.

Powolne formowanie się służby duszpasterskiej dla Polaków za granicą widzimy na przykładzie korespondencji początkowo kierowanej z Kancelarii Prymasa Polski, a dopiero od listopada 1929 r. sygnowanej przez Wydział

---

* Piotr Sutowicz – historyk, zastępca redaktora naczelnego kwartalnika „Civitas Christiana”, członek redakcji kwartalnika „Spoleczeństwo”, wiceprzewodniczący Rady Nadzorczej Katolickiego Stowarzyszenia „Civitas Christiana”.

ds. Duszpasterstwa Zagranicznego. Warto zauważyć, że w okresie objętym edycją źródłową mamy również do czynienia z listami adresowanymi przez rektora Misji imiennie do prymasa i odwrotnie.

Prezentowana publikacja jest na pewno zbiorem bardzo ciekawym merytorycznie i poznawczo. Dokumentacja ułożona jest w porządku chronologicznym, chociaż niekiedy jest on zaburzony, co powoduje, że czasem kolejne kwestie, będące przedmiotem korespondencji, czytelnik widzi niejako od końca. Zbiór ten niewątpliwie przedstawia historię działalności Polskiej Misji Katolickiej we Francji oraz pokazuje zawile meandry duszpasterstwa polskiego w tym kraju. Z zaprezentowanych źródeł, opatrzonych bogatymi przypisami, wyłania się wiele obszarów napięć o charakterze politycznym i społecznym.

Rozpiętość zagadnień poruszanych w dokumentach można umieścić w kilku obszarach merytorycznych. Pierwszym jest niewątpliwie sama posługa sakramentalna prowadzona przez polskich księży w poszczególnych francuskich diecezjach, którą kolejne dokumenty pokazują od strony techniczno-organizacyjnej.

Drugi obszar wyłaniający się z dokumentów to obraz społeczności, wśród której przyszło księżom pracować. Teksty potwierdzają niewątpliwie to, co wiemy z historii, że chodzi tu o wychodźstwo o charakterze ekonomicznym. Mowa więc o polskich robotnikach przemysłowych pracujących w górnictwie, jak i reemigrantach z Nadrenii, ale także innej grupie, do której dotarcie było organizacyjnie dużo trudniejsze. Chodzi mianowicie o robotników rolnych, których ruchliwość była na pewno dużo większa niż proletariatu przemysłowego. Poza tym odszukanie stosunkowo niewielkich społeczności i odnotowanie ich było niekiedy wyczynem i nastroczało wielu problemów logistycznych. Problematyczna była również dostępność kościoła czy kaplicy, w których można by sprawować liturgię dla Polaków, nie naruszając przy tym porządku parafialnych mszy dla ludności francuskiej. Pamiętajmy, że w okresie, którego dotyczą źródła, przestrzeganie postu przed przystąpieniem do Eucharystii było dużo bardziej rygorystyczne niż dziś, co praktycznie uniemożliwiało sprawowanie mszy popołudniowych. W związku z tym władze Misji w Paryżu czyniły starania o uzyskanie specjalnej dyspensy.

Kolejnym problemem, który dotyczył grupę robotników rolnych w większym stopniu niż proletariat przemysłowy były koszty dojazdu kapłanów, na pokrycie których trudno było znaleźć źródła refundacji. Sprawa braku funduszy na działalność Misji zajmuje sporo miejsca w prezentowanej korespondencji i pokazuje, że było to zagadnienie znacznie hamujące zasięg duszpasterstwa. Jeszcze innym czynnikiem, o którym mowa w dokumentach, był niewątpliwie brak kapłanów, który był pochodną niewystarczającej ilości księży w kraju. Przedstawione źródła pokazują wysiłki zarówno prymasa, jak i kierownictwa Misji zmierzające do stworzenia pewnego systemu partycypacji poszczególnych diecezji w kierowaniu do pracy na emigracji określonej ilości kapłanów. W tym kontekście widać też fluktuacyjne niekiedy zaangażowanie męskich zgromadzeń zakonnych w to zagadnienie.

Oba czynniki, finansowy i personalny, wpływały negatywnie na możliwość obsługi punktów duszpasterskich.

Na powyższe problemy nakładały się sprawy natury narodowościowej, a ściślej rzecz ujmując, napięcia wynikające z odmiennego punktu widzenia Misji, będącej „wysięgnikiem” Episkopatu Polski, a szczególnie prymasa, któremu te sprawy były szczególnie bliskie, oraz Episkopatu i rządu francuskiego. Niewątpliwie już samo duszpasterstwo sakramentalne było jedną z przyczyn tego napięcia. Do tego dochodziła również kwestia nauczania religii w języku ojczystym z katechizmów przygotowanych przez polskie czynniki. Bez wątplenia zagadnienie to było częścią szerszego pola edukacji polskiej we Francji, a to z kolei stykało się z kolejnym zagadnieniem laicyzacyjnych prądów, obecnych nie tylko w szkole francuskiej, ale i polskojęzycznej. Z dokumentów zaprezentowanych w tomie wyłania się skomplikowany obraz rzeczywistości, częściowo wynikający również – jak się wydaje – z niejednoznacznej postawy światopoglądowej reprezentowanej przez czynniki rządowe tak polskie, jak i francuskie.

Również na polu życia społecznego polskich wychodźców nie brakowało podobnych napięć. Były one zresztą lustrzanym odbiciem tych związanych z wychowaniem młodzieży. Kilka dokumentów odnosi się do udziału polskich robotników przemysłowych we francuskich związkach zawodowych, zarówno chrześcijańskich, jak i światopoglądowo laickich, w tym również tych o obliczu lewicowym. Zarzuty stawiane związkom chrześcijańskim, które nie chciały uznania polskiej autonomii językowo-kulturowej w swoich szeregach, to ciekawy przyczynek do spojrzenia na dążenia asymilacyjne reprezentowane dość szeroko w klasie politycznej Republiki Francuskiej.

Kolejnym bardzo istotnym zagadnieniem jest działalność propagandowa komunistów francuskich – co warto podkreślić – często inspirowana przez rząd sowiecki, a odnosząca – jak się wydaje – niemałe sukcesy wśród polskiego wychodźstwa. Propagandę ową próbowano hamować zarówno przez duszpasterstwo, jak i działalność społeczną w polskich kręgach wychodźczych oraz poprzez własne wydawnictwa, w tym gazety. Część publikowanych dokumentów dotyczy problemów organu prasowego Misji „Polak we Francji”, które w pewien sposób odzwierciedlają ogólne kłopoty polskiego duszpasterstwa.

Ogromnej wartości omawianemu zbiorowi dodaje wreszcie fakt, że zaprezentowane w nim dokumenty dotyczą kilku okresów historycznych, całkowicie odmiennych względem siebie. Pierwszy z nich zamyka się okupacją Francji przez nazistowskie Niemcy od czerwca 1940 r. Niestety, korespondencja z kilku lat przedwojennych w czasie okupacyjnej zawieruchy została zarekwirowana przez Niemców. Samo duszpasterstwo polskie w latach 1940-1944 doznało poważnego ograniczenia. Francja została podzielona na części okupowaną i nieokupowaną, rozdzielone linią rozejmową, co wymusiło zmiany organizacyjne również w polskim duszpasterstwie.

Jak wiemy z historii, od 9 czerwca 1940 do 6 kwietnia 1943 r. prymas Hlond przebywał w Lourdes, skąd prowadził z Misją ożywioną korespondencję, dotyczącą różnych zagadnień codziennej działalności tak prymasa, jak i Misji. Jest ona niewątpliwie cennym źródłem dla mało znanego zagadnienia funkcjonowania Polaków we Francji oraz biografii samego prymasa.

Ostatnim okresem objętym korespondencją jest czas powojenny, z zupełnie nowymi wymaganiami zarówno duszpasterskimi, jak i organizacyjnymi. Z jednej strony nowy, komunistyczny rząd polski zerwał przedwojenny konkordat ze Stolicą Apostolską, z drugiej zaś próbował intensywnie ingerować w pracę Misji, nie unikając przy tym interwencji u dyplomacji watykańskiej, co w przedstawionym kontekście jest na pozór absurdalne. Jednocześnie na innych polach wzmógł on prokomunistyczną działalność propagandową, np. poprzez wydawanie własnej prasy.

Korespondencja między prymasem a Polską Misją Katolicką trwała niemal do śmierci prymasa. Ostatnim chronologicznie dokumentem jest jego list do rektora Misji z 16 sierpnia 1948 r. Kilka ostatnich dokumentów to wycinki prasowe związane z ostatnimi dniami jego życia i śmiercią.

Pomijając wspomniane na początku nieścisłości chronologiczne związane z edycją poszczególnych źródeł oraz braki w dokumentacji wynikające z działalności niemieckich okupantów, wszyscy zainteresowani życiem społecznym wychodźstwa polskiego we Francji w XX w. oraz aktywnością prymasa Hlonda otrzymują w zaprezentowanym zbiorze niezwykle ciekawe i – jak się wydaje – ważne kompendium wiedzy.

